

Бојан Томић

Универзитет у Београду, Институт за мултидисциплинарна истраживања
Међународни центар за православне студије, Ниш – Србија
e-mail: bojantomic@imsi.rs

Небојша Радовановић

Наставник веронауке ОШ „Милан Ђ. Милићевић”, Београд – Србија
Digitizer Ltd, Београд
e-mail: nebojsa.radovanovic@gmail.com

Нена Васојевић

Институт друштвених наука, Центар за социолошка и антрополошка истраживања,
Београд – Србија
e-mail: nvasojevic@idn.org.rs

**ОБРАЗОВНИ АСПЕКТИ СРЕДЊОВЕКОВНОГ СРПСКОГ
ЗИДНОГ СЛИКАРСТВА¹**

***Апстракт:** Образовни аспекти средњовековног српског зидног сликарства присутни су у школској настави, као и у наставним плановима и програмима за све циклусе у образовном систему Републике Србије. Ученици имају прилику да се упознају са основама живописа од основне школе кроз наставне јединице из Ликовне културе, Историје, Српског језика и књижевности, Цртања, сликања и вајања и Верске наставе. Примећени историјски дисконтинуитет у теоријском изучавању и разумевању византијског и српског зидног сликарства један је од разлога да се истраживање усмери ка образовним аспектима овог вида сликарства. Циљ рада је да се сагледа актуелно стање што би представљало полазну тачку за формирање препорука за његово унапређење.*

***Кључне речи:** фреске, образовање, Република Србија*

Увод

Циљ овог рада је да се утврди актуелно стање у образовном систему у Републици Србији по питању садржаја везаних за средњовековно српско зидно сликарство. Повод за ово истраживање је примећени дисконтинуитет у разумевању естетских, сликарских и философских основа фрескописа, као и теоријским промишљањима на ову тему, о чему је са већим или мањим успехом и интензитетом излагано још од почетка 20. века.² Сам

¹ Рад је подржало Министарство науке, технолошког развоја и иновација Републике Србије у оквиру програма истраживања Универзитета у Београду Института за мултидисциплинарна истраживања (Уговор бр. 451-03-47/2023-01/ 200053) и Института друштвених наука за 2023. годину.

² Флоренски 2007, 61-63.

Трубецкој 2017, 41.

Склирис 2005, 47.

дисконтинуитет довођен је у везу са друштвено-историјским околностима – како са отоманском окупацијом и ропством³, тако и са двадесетовековним идеолошким процесом секуларизације⁴.

Образовни аспекти

Разматрање образовних аспеката средњовековног зидног сликарства укључује педагошки и методичко-дидактички приступ у односу на образовни циклус: основно, средњошколско и високошколско образовање. Уз поделу по нивоима образовања, образовни аспекти се могу поделити и на актуелне и потенцијалне. Актуелни аспекти одражавају затечено стање у школској настави у Републици Србији, док се под потенцијалним аспектима подразумевају предлози за унапређење затеченог стања. Историјски дисконтинуитет у изучавању и разумевању византијског и српског зидног сликарства представља мотив да се истраживање усмери ка искоришћењу његових педагошких потенцијала, а први корак у томе представља сагледавање актуелног стања које се разматра у овом раду.

Проучавање образовних аспеката на високошколском нивоу односи се на уметничке образовне профиле као што су образовање на високим школама за ликовну и примењену уметности, те иконопис и фрескопис, као и на образовање у области хуманистичких наука, попут теологије, историје уметности, археологије и историје.

Актуелно стање

У наставним програмима и плановима за основну и средњу школу у Републици Србији присутни су само неки од аспеката средњовековног српског фрескописа. Заступљени су у највећој мери кроз изборни наставни програм Верска настава – православни катихизис, и у мањој мери кроз обавезне предмете Ликовна култура, Историја и Српски језик и књижевност, као и изборни предмет Цртање, сликање и вајање.

Верска настава. План и програм православног катихизиса за основне и средње школе укључује обрађивање православног живописа и његовог историјског контекста у Србији, са посебним освртом на средњовековни фрескопис. Средњовековни живопис се разматра као драгоцен историјски извор посредством којег се можемо упознати са историјским догађајима, али и са неким детаљима свакодневнице у прошлости. У периоду када је писменост била изузетак, иконографија је била адекватан образовни и комуникацијски медиј. Слика је имала посебну функцију као преференцијално средство комуницирања⁵, те је иконографија имала изражену педагошку улогу од самих својих зачетака. Из аспекта верске наставе, циљ је упознати ученике са живописом (иконаграфијом) као изразом есхатолошког стања света и човека. Есхатолошки, литургијски и педагошки смисао иконе обрађује се кроз наставне јединице почевши од другог разреда основне школе, прилагођено ученичком узрасту и крвним циљевима програма катихизиса за одређени разред школовања.

³ Склирис 2002.

Склирис 2005, 47.

⁴ Влагојевић 2009.

Влагојевић 2008.

Влагојевић 2005.

Благојевић 1995.

⁵ Шуљић 2010.

Ликовна култура. Учестале промене наставног плана и програма за предмет Ликовна култура утичу на променљивост у заступљености живописа у настави овог предмета. Не постоји конкретна, нити стална, наставна јединица о иконопису и фрескопису, али наставни план и програм оставља простор да се наставне јединице повежу са наставним садржајем који обрађује теме иконописа и фрескописа. Примери таквих наставних јединица су „Орнамент“ који се обрађује у 3. разреду основне школе, „Споменици културе – манастири и цркве у Србији“ у 4. разреду, и „Религијске теме“ у 7. разреду.⁶ Ученици се, у зависности од начина рада, афинитета и методичког приступа, могу упутити и у основе живописа. Треба издвојити период пред школску славу Свети Сава, када ученици једном или више пута током осмогодишњег школовања имају прилику да сликају икону Светог Саве користећи различите ликовне технике, што је заступљено и у предшколском образовању. У основној школи већином се обрађују структура дела и ликовне технике, док се кроз наставне јединице у гимназији обрађује, углавном, историја уметности. Ученици од петог до осмог разреда основне школе кроз изборни предмет *Цртање, сликање и вајање* могу проширити своја знања о иконопису и фрескопису.

Историја. Рани и позни средњи век историјске су целине које се обрађују у 6. разреду основне школе и 2. разреду средње школе општег типа. Ученици се упознају са фрескописом као историјским извором, а фреска је и међу кључним појмовима које су ученици у обавези да савладају у 6. разреду.⁷ Ученици неких од издавача за 6. разред основне школе обилују портретима и религиозним, те историјским сценама у виду фрески и икона.⁸

Српски језик и књижевност. Ученици имају прилику да допуне знање о фрескопису и кроз предмет Српски језик и књижевност током обраде песама „Симонида“ Милана Ракића и „Манасија“ Васка Попе, у којима се сусрећу са термином зограф. Период средњег века обрађује се у оквиру овог предмета и кроз историју језика и кроз књижевност, што у зависности од афинитета наставника, може бити прилика да се реферише на живопис.

Дискусија

На основу изложеног чињеничног стања у настави, може се закључити да је подучавање ученика основних школа и средњих школа општег типа о средњовековном српском зидном сликарству у великој мери базирано на добровољној основи. Добровољност се огледа у слободном избору адекватног изборног програма, и у обогаћивању градива елементима који се тичу иконописа и фрескописа од стране наставника појединих обавезних предмета. Осим у оквиру предмета Историја, где је фрескопис уврштен у кључне појмове за основну школу, и Ликовна култура, на чијим часовима се иконопис обрађује на практичан начин, живопис није према плану и програму редовно и равноправно заступљен код сваке генерације. Образлагање његових аспеката је на добровољној основи предметног наставника да градиво повеже са естетиком, перспективом или приказима на српском живопису. Главнина садржаја обрађује се у оквиру изборног програма Верска настава – православни катихизис, што већ

⁶ ЗУОВ 2022в.

⁷ ЗУОВ 2022а.

ЗУОВ 2022б.

Ферјанчић и др. 2008.

⁸ Шуица и др. 2020.

у старту око 40% ученика који нису изабрали тај наставни програм оставља без основног знања о овом историјски, културолошки, уметнички и религијски драгоценом облику стваралаштва.

Потенцијално утицајнији додир са фрескописом ученици остварују у оквиру плана и програма за ваннаставне активности, а превасходно посетом значајнијим средњовековним српским манастирима које су у програму већине ђачких екскурзија. Обилазећи културно-историјске знаменитости Србије, ученицима се пружа могућност да прошире и продубе знање из националне историје и стекну основни увид у неке од елемената фрескописа.

Други проблем представља квалитет знања које се предвиђеним плановима и програмима нуди ученицима. Оно је већином информативног карактера. Насупрот томе, аутори се слажу да византијски живопис, у који спада и српски средњовековни живопис, има велики педагошки потенцијал, то јест потенцијал да дубински утиче на личност.⁹

У циљу побољшања актуелне ситуације, неопходно је формирати смернице којима би се плански допринело искоришћавању многобројних образовних аспеката живописа у школама.

Препоруке

Потребно је анализирати досадашње препоруке аутора – уметника, научника и истраживача – који су се подухватили разматрања коришћења педагошких потенцијала византијског сликарства и који су изнели своје сугестије за имплементацију предавања и курсева у школски систем.¹⁰ Разматрана тема има и капацитет за међупредметно повезивање које је једна од основа у процесу развоја компетенција, те флексибилног и висококвалитетног наставног рада који условљава додатну интеракцију и интердисциплинарност¹¹, и значајно је за актуелизацију наставе и трансформацију школства. Међу примерима могућности за међупредметно повезивање је и изучавање материјалног аспекта ове врсте уметности, које је директно повезано са физичко-хемијским и аналитичким методама, са историјом уметности, историјом науке и технологије. Анализа значења саме иконе повезана је са актуелним трендовима у истраживању комуникација и преношења информација, те информационим и комуникационим технологијама.¹²

Закључак

Упознавање ученика са средњовековним српским зидним сликарством кроз редовну наставу у основним и средњим школама доприноси стицању основних знања о српској традицији, култури, баштини, историји, уметности и естетици. Различити аспекти овог вида сликарства обрађују се у настави различитих обавезних и изборних школских предмета, као и слободних наставних активности. Историјски дисконтинуитет у теоријском изучавању и разумевању византијског и српског зидног сликарства представља мотив да се поради на искоришћењу педагошких потенцијала овог типа

⁹ Склирис 2005, 46.

¹⁰ Неки од њих су Павле Флоренски и Стаматис Склирис.

Склирис 2005, 80-86.

Florenski 2013, 392-393.

¹¹ Mihelčić 2016.

¹² Филиповић, Томић 2019.

сликарства. Савремена ера у образовању са новим дидактичким, дигиталним и аналитичким алатима може бити и нова прилика да се надиђе овај јаз.

Сагледавање актуелног стања у школској настави неопходно је да би се могле размотрити препоруке за његово потенцијално побољшање. Предлози за побољшање разумевања фрескописа и иконописа могу се црпети из старијих идеја излаганих током 20. века, као и из идеја које проистичу из развоја науке у последње две деценије.

Литература

- Благојевић, Мирко (1995): *Приближавање православљу*. Ниш: Јунир, Градина.
- Благојевић, Мирко (2005): *Religija i crkva u transformacijama društva*. Београд: Institut za filozofiju i društvenu teoriju, IP „Filip Višnjić“.
- Благојевић, Мирко (2008): Desecularization of Contemporary Serbian Society. *Occasional Papers on Religion in Eastern Europe* 28 (1), 37-50.
- Благојевић, Мирко (2009): Revitalizacija religije i religioznosti u Srbiji: stvarnost ili mit?. *Filozofija i društvo* 2, 97-117.
- ЗУОВ (2022а): *Закључци саветовања о програмима историје у основном и средњем образовању и васпитању од 11. децембра 2021. године*, <https://zuov.gov.rs/zakljucici-savetovanja-o-programima-istorije-u-osnovnom-i-srednjem-obrazovanju-i-vaspitanju-od-11-decembra-2021/> (приступљено 28.01.2023)
- ЗУОВ (2022б): *Нацрт Листе кључних појмова садржаја предмета Историја у основном и средњем образовању и васпитању*, <https://zuov.gov.rs/nacrt-liste-kljucnih-pojmova-sadrzaja-predmeta-istorija-u-osnovnom-i-srednjem-obrazovanju-i-vaspitanju/> (приступљено 28.01.2023)
- ЗУОВ (2022в): *План реализације наставе за основну школу*. Наставне јединице за основну школу, <https://zuov.gov.rs/plan-realizacije-nastave-os-skolska-2021-22-godina/>
- Михељчић, Наталија (2016): Међупредметно повезивање садржаја ученика у настави за одрасле. *Andragoški glasnik* 20 (1-2), 85-94.
- Склирис, Стаматис (2005): *У огледалу и загонетки, иконолошки есеји*. Београд: Православни Богословски факултет Универзитета у Београду.
- Склирис, Стаматис (2002): Секуларизам и есхатологија у православној иконографији. *Саборност* 8 (1-4), https://casopis.sabornost.org/tekst?serija=1&id_sveska=15&id_tekst=161 (приступљено 28.01.2023)
- Трубецкој, Јевгеније Н. (2017): *Умозрење у бојама и други огледи*. Београд: Отачник, Бернар.
- Ферјанчић, Снежана, Шуица, Марко, Рајић, Сузана, Димић, Љубодраг, Ђуровић, Арсен, Кољанин, Драгица, Граховац, Видосава (2008): *Кључни појмови за крај обавезног образовања, ИСТОРИЈА, Приручник за наставнике*. Београд: Завод за вредновање квалитета образовања и васпитања.
- Филиповић, Мирјана, Томић, Бојан М. (2019): Комуникација и информација сакралне и профане уметности. У: *Византијско-словенска чтенија 2: зборник радова са Међународне научне конференције одржане 24. новембра 2018. године на Универзитету у Нишу*, Д. Бојовић, К. Митић (ур.), Ниш: Универзитет у Нишу Центар за византијско-словенске студије, Међународни центар за православне студије, Центар за црквене студије, 317-323.
- Флоренски, Павле (2007): *Иконостас*. Београд: Јасен.

Florenski, Pavel (2013): *Prostor i vreme u umetničkim delima*. Beograd: JP Službeni glasnik.

Šuljić, Anton (2010): O odnosu likovne umjetnosti i krišćanstva. *Slike i njihova moć. Služba Božja* 52 (1), 51-60.

Шуица, Марко, Радић, Радивој, Јелић, Перо (2019): *Историја 6, уџбеник са одабраним историјским изворима за шести разред основне школе*. Београд: Фреска.

Bojan M. Tomić
Nebojša Radovanović
Nena Vasojević

EDUCATIONAL ASPECTS OF MEDIEVAL SERBIAN WALL PAINTING

Educational aspects of medieval Serbian wall painting are present in school teaching, as well as in curricula for all cycles in the education system of the Republic of Serbia. Students have the opportunity to learn about the basics of fresco painting from elementary school through the teaching units of Art, History, Serbian language and literature, Drawing, painting and sculpting, and Religious teaching. The observed historical discontinuity in the theoretical study and understanding of Byzantine and Serbian wall painting is one of the reasons to deal with their educational aspects in this paper. The goal of the paper is to review the current situation, which would be the starting point for the formation of recommendations for its improvement.